

tum studiis tuis atque animo erga Platonem nonnihil satisfactum esse putamus.

- L 63 Bene vale et, an librum acceperis, nos facies certiores.
Ex Urbe, Idibus Septembris 1469.

B 260

**65. Marsilius Ficinus
Bessarioni Cardinali.**

Plato noster cum in Phaedro non minus copiose quam subtiliter de pulchritudine disputasset, animi pulchritudinem a Deo, quam et sapientiam et aurum pretiosissimum vocat, postulavit. Aurum hoc a Deo Platoni tributum Platonico in sinu mundissimo clarissime fulgebat. 10
Verbis autem et litteris licet luculentissimis, intellectu tamen obscurioribus involutum evaserat obscurius, et quasi terreno quodam ambitu obsitum eos homines latebat, qui lynceos oculos non haberent. Quocirca nonnulli quondam minutiores philodoxi exteriori glaeba decepti, cum non possent ad intima penetrare, latentem thesaurum con- 15
temnebant. Sed tandem in Plotini primo, deinde Porphyrii et Iamblichi, postremo Procli officinam aurum illud deportatum exquisitissimo ignis examine excussis arenis emicuit usque adeo, ut omnem ter-
B 260^v rarum orbem miro quodam splendore illustraverit. Sed tantis radiis noctuae quaedam seu bubones, ut videtur, offensi sacrum illud Pla- 20
tonis nostri thesaurum non modo spernere ut quondam nonnulli, sed etiam — proh nefas — vitupero receperunt, quod multo erat priori errore deterius. Sed tu, Bessario, academiae lumen medicamentum confestim saluberrimum hebetibus et caligantibus oculis adhibuisti, ut iam aurum illud Platoni divinitus datum non modo defaecatum ac mundum sit, 25
sed tractabile manibus et oculis innoxium. Hoc vaticinatus aliquando Plato fore tempus Dionysio inquit post multa saecula, quo theologiae

5 B *Suprascriptio*: Marsilius Ficinus Bessarioni cardinali salutem plurimam dicit. | 23 columnen B

Ep. 65. Marsilius Ficinus, im Besitz von Bessarions In Calumniatorem Platonis, feiert in seiner Antwort auf den vorhergehenden Brief diese Leistung mit erhebenden Worten. Bezeichnend für die noch unkritische Auffassung dieses Platonikers ist, daß er die verschüttete Weisheit Platons bei Plotinos, Pophyrios, Jamblichos und Proklos wieder in reiner Form findet. Bessarion weiß er zu sagen, daß er die Philosophie Platos, nachdem in neuerer Zeit gewisse Nachteulen sie geschmäht haben, von neuem als glänzendes Gold herausgestellt habe. Der Gegner habe das Verdienst, durch seinen Unverstand ein solch unsterbliches Werk angeregt zu haben.

Überlieferung: Rom, Cod. Vat. lat. 3399, fol. 260—261. — Druckausgaben: Epistolae Marsilii Ficini Florentini. I 13. Per Antonium Koberger, 1497 (Hain *7062), fol. 7. — Malvasia, Compendio storico della basilica de' XII Apostoli. Roma 1665. — Eine deutsche Übersetzung bei Karl Markgraf von Montoriola (Ps. für Karl Paul Hasse), Briefe des Mediceerkreises. Berlin 1926, S. 115.

mysteria exactissima discussione velut igne aurum purificarentur. Venerunt iam saecula, Bessario, quibus et Platonis gaudet numen et nos omnes eius familia summopere laetamur.

Libri tui, dici non potest, quanto cum desiderio atque admiratione
5 ab omnibus legantur. Fit saepe, ut inter legendum exclamantes audi-
amus: O rem miram, o excellentem! Et quod vix credibile existimes,
una ab omnibus adversarius maxime commendatur, quod imprudens B 261
atque impudens causam dederit, ut tam divinum opus et immortalitate
dignum humanum genus haberet. Vale.

10 Florentiae.

66. Βησσαρίων Καρδινάλις

Ἰωάννη τῷ Ἀργυροπούλῳ.

Ἀνέγνωμεν, ἃ πρὸς τὰ ἐν προοιμίῳ τῆς ὑπὲρ Πλάτωνος ἀπολογίας ἐν- L 1^v
ιστάμενος γέγραπας, ἐθαυμάσαμεν οὖν, ὅτι πρὸς οὕτω βραχὺν καὶ σαφῆ λόγον B 9
15 ἑλληνικὸν ζητοῦντα κατ' ἐπιδρομὴν καὶ ἐπιτετμημένως, εἰ ἓνια τῶν εἰδῶν D 179^v
εἰσι χωριστὰ ἢ πάντῃ ἀχώριστα· καί, εἰ χωριστὰ, πότερον καθ' αὐτὰ ὑφεςτη- V 1^v
κότα ἢ ἐν ἐπινοίαις κείμενα· ἄλλως γὰρ ἂν ἐνῆν τὰ Πορφυρίου πρὸς ἔπος
ἐκθέσθαι γνῶριμα καὶ παισὶν ὄντα· τοσοῦτον λόγων πλῆθος ἀντέθηκας, οὐδέν,
ὡς οἴμαι, δέον. ἅπερ καὶ ὡς περὶ μεγίστων δὴ τὸν λόγον ποιούμενα, οὐ διερ-
20 ρήξαμεν ἀναγνόντες, ὡς αὐτὸς ὑπετίθει, καὶ ἅμα ὅτι οὐδέν ἂν ἐγένετο προῦρ-
γου διαρραγέντων. καὶ γὰρ δὴ πολλοῖς καὶ πρὸ ἡμῶν ἐγνωσται ἐν ταῖς δημο-
σίαις πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ὁμιλίαις. καὶ ταῦτά σου πολλάκις παρενεύραντος,
εἴτε πρὸς τὸ προκείμενον εἴτε καὶ μὴ, οὐδέν δεῖ λέγειν.

Διερρήξαμεν οὖν αὐτὰ οὐδαμῶς· αὐτοὶ δὲ μηδεμίαν, ὡς ὄρας, σχολὴν
25 ἄγοντες φιλοσοφεῖν, φεύγοντες ἅμα καὶ τὸ ἐρίζειν καὶ μάτην ἐπιδείκνυσθαι,
Θεόδωρον ἐξετάσαι τοὺς λόγους ὅσον δύνανται προετρέψαμεν, καὶ κοινῇ συν-
διασκέψασθαι μετὰ σοῦ, εἰ τὰ ἡμῖν εἰρημένα οὐτ' ἐπὶ τῶν ὄντων, οὐτ' ἐπὶ
τῶν μὴ ὄντων ἀληθεύει, ὡς φῆς, καὶ ἅμα γυμνασίας λογικῆς ἕνεκα, καὶ

13 Ἀνέγνωμεν L *Lamp.* Ἀνέγνωμεν B V D | 15 ἓνια L *Lamp.* ἓνοια B V D |
16 πάντῃ B D V πάντα L | 19 ποιούμενα] B *corr.* ex ποιούμενον | 26 Θεόδωρον V D
Θεόδορον B | 26 κοινῇ συνδιασκέψασθαι L *Lamp.* κοινήσεν διασκέψασθαι B V D |
27—28 οὐτ' ἐπὶ τῶν μὴ ὄντων V *add. in marg.*

Ep. 66. Mit diesem Begleitschreiben ließ Bessarion Gazes' Antirrheticon Argypopulos zugehen. Über die näheren Zusammenhänge vgl. die Ausführungen oben S. 204 f.

Überlieferung: Florenz, Bibl. Laur. Plut. 55, Cod. gr. 13, fol. 1 v (= L). — Rom, Cod. Vat. gr. 1393, fol. 9—9 v (= B). — Bibl. Vallic. Cod. gr. C VIII 5, fol. 1 v—3 v (= V). — Mailand, Bibl. Ambr. D 118 inf. fol. 119 v—120 r (= D). — Zu L und B vgl. oben S. 205, zu D oben S. 152, 158 f. 205 f. — Erstmals ist der Brief herausgegeben bei Bandini, *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Mediceae-Laurentianae*. II p. 276 nach L. Weiter nach den genannten Hss bei Σπυρ. Π. Λαμπρός, Ἀργυροπούλεϊα. Ἐν Ἀθήναις 1910, S. 219—221; 346—348.

Mohler, *Kardinal Bessarion*. III.

ὥστε ἢ πεισθῆναι ἢ μεταπειῖσαι ἡμᾶς. ἐκεῖνος μὲν οὖν τὸ κελευσθὲν ἐποίησεν· ἡμεῖς δὲ ὥσπερ καὶ πρότερον ταῦτα ἀκηκοότες καὶ εἰδότες, ὅμως οὐδένα πρὸς σὲ πεποιήμεθα λόγον, δεδιότες μὴ χαλεπήνης διὰ τὸ εὐόργιστον, καὶ περὶ πλείονος ποιούμενοι τὸ εὐνοϊκὸν τῆς δοξοσοφίας, οὐδὲν τῆς ἀρχαίας περὶ σὲ διαθέσεως ἡμείψαμεν. οὕτω καὶ νῦν εὐλαβούμεθα πέμψαι σοι τὰ γεγραμ- 5 μένα, οὐκ ἐλπίζοντες ὁμοίᾳ ψυχῆς ἡρεμίᾳ καὶ σὲ οἴσειν, καίτοι μετρίως τε καὶ πρὸς τὸν λόγον, οὐ τὸν λέγοντα εἰρημένα, καὶ ἅμα σοῦ ἄρξαντος. τοῦτο δὲ οὐ δεινόν, εἴ τις ἀπολογοεῖται κατηγορούμενος· μᾶλλον δὲ τοῦτο μὲν ἀναγκαιόν, ἐκεῖνο δὲ περιττόν, καὶ μάλιστα ὅτι καὶ μετὰ πάντας τοὺς ἄλλους ἡμῖν ἐκοινώσω, δέον πρὸ πάντων ἡμῖν, εἴ ἀπ' εὐνοίας, ὡς φῆς, ἐγεγόνει. τὸ 10 γὰρ ἀπ' εὐνοίας, καὶ πρώτοις καὶ μόνοις τοῖς φιλουμένοις κοινούμεθα.

Ἦι οὖν ἔφαμεν, οὐ πέμπομέν σοι τὰ γεγραμμένα, οὐτ' ἴσως πέμψομεν, εἰ μὴ ἐπαγγέλλοιο πρῶτον ἡμῖν ἄνευ ἔριδος καὶ χολῆς καὶ διέναι καὶ ἀντειπεῖν, εἰ βούλοιο, καὶ πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἀπελάσαι μῆνιν καὶ θυμὸν καὶ χόλον. τοῦτο δὲ φαμεν, ὡς οἶόν τε μὲν ἀνθρώπῳ καὶ μέρος τι παθητικὸν ψυχῆς ἔχοντι, 15 σοφῶ δὲ ἄλλως καὶ διὰ τῆς ἱεραῆς ἡγμένῳ φιλοσοφίας. εὖ πράττειν.

67. Bessarion Cardinalis

Ad Paulum Pontificem Maximum

De Errore Paschatis.

Non dubium est, beatissime pater, in resurrectionis Paschate cele- 20 brando errorem aliquando committi, nonnumquam octo dierum, quandoque unius mensis et amplius, ut hoc anno 1470 eveniet. Hoc tamen raro accidit.

Duabus de causis error existit: altera ex lunationibus, altera ab aequinoctio. Nam sancti patres nostri Pascha nostrum celebrari volu- 25 erunt: primo, post aequinoctium veris; secundo, post quartumdecimum diem primae lunae post aequinoctium vernale; tertio, non cum Iudaeis; quarto, die dominico post Iudaeorum Pascha. Quae omnia ut rite ser-

1 ὥστε B V D *Lampyr.* ὡς L | 1 κελευσθὲν B V D *Lampyr.* κελευθὲν L | 4—5 δοξοσοφίας . . . διαθέσεως] V *in marg.* | 10 πρὸ] V *corr.* *ex* περὶ | 11 κοινούμεθα D L *Lampyr.* κινούμεθα B V | 12 ἔφαμεν B V L ἔφημεν D *Lampyr.* | 13 ἐπαγγέλλοιο B D L ἐπαγγέλοιο V | 13 ἡμῖν B L ἢ μὴν D *Lampyr.* | 13 ἀντειπεῖν] B *corr.* *ex* ἀντιπεῖν | 16 πράττειν B V D πράττοις L

M *Suprascriptio*: Bessarion, Episcopus Sabinus, cardinalis Nicaenus ac patriarcha Constantinopolitanus, ad Paulum pontificem maximum de errore Paschatis.

Ep. 67. Bessarion erörtert dem Papst, wahrschein'ich auf eine Anfrage hin, die falsche Oster- und Jahresberechnung. Gleichzeitig macht er auf die Schwierigkeiten aufmerksam, die sich aus einem neuen Kalender ergäben.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. lat. 491, fol. 1. Druckausgaben: A. M. Zanetti, Latina et Italica D. Marci Bibliotheca manuscriptorum. Venetiis 1741, p. 196—198. — Migne PG 161, 675—678.

ventur apertaque sint et cognita vel iis, qui scientiae astronomicae non sunt periti, tabulam quandam sive canonem ediderunt, in quo singulis annis reperitur prima post acquinoctium oppositio lunaris, quo tempore debet esse Pascha Iudaeorum ac dies septimanae, in quem cadit
 5 eiusmodi lunae oppositio, ac deinceps dies dominicus, quo Pascha nostrum celebrari oportet, quod usu evenit per calculationem 19 annorum lunarium. Veteres nam astronomi lunam 19 annorum spatio ad idem signum circumagi, unde incepit, existimarunt. Nititur praeterea haec tabula opinione illa de aequinoctio, quod scilicet vernale aequi-
 10 noctium 300 annorum intervallo eodem die mensis Martii fieri contingeret. Quorum neutrum verum est.

Nec tamen mirandum, si tanti viri in eiusmodi re lapsi sunt. Nam etsi astronomi veteres eam scientiam optime tenuerint, tamen non attigerunt veritatem omnem motus caelestis, non sua quidem ignorantia
 15 decepti, sed rerum caelestium natura superati. Astronomia enim, cum non plane veritatem assequatur, sed propius accedat, ut philosophi affirmant, quo plures observationes caelestium motuum complectitur, eo magis per illorum comparisonem ad veritatem tendit. Qua de causa posterius propius semper accesserunt, cum plures habuerint observationes.
 20 Etenim Ptolemaeus, astrorum scientia eruditissimus, qui primus eam absolute tradidit, augem (!) solis immobilem esse putavit. Quem tamen posteriores moveri sentiunt. Velut sphaera non erratica movetur. Quod verum est. Eandem praeterea sphaeram Ptolemaeus uno gradu moveri ait annis centum ab occidente in orientem; posteriores vero paucioribus.
 25 Idem et in re, de qua agitur. Quamvis antiqui lunam incipientem primo anno, verbi gratia a primo gradu arietis, postea expleto 19. anno iterum ad idem signum reverti putaverint, non tamen verum est; nam 76. anno deerit ei una omnino quarta pars diei ad idem principium attingendum, ita ut 303 annis unius diei spatio sit adfutura.

30 Inde nimirum error manavit de Paschate nostro per totam nonnumquam septimanam. Facimus nam Pascha una septimana tardius, qua in re error est, qui ex aureo numero provenit; nam lunationes istas sequitur. Ad haec nos agimus annum secundum Romanorum consuetudinem dierum 365 ac unius quarti, ita ut quartus annus semper dies
 35 366 comprehendat. Unde bissextus deducitur, et inde solaris annus, at verus non sit tantus, sed major 300. vel 200. unius diei parte. Propterea vel 300. quoque anno, vel 200., ut iuniores acutius intellexerunt, aequinoctium uno die retrocedit. Ex quo evenit, ut in Paschate nostro error sit unius aliquando mensis et amplius, ac mense post celebremus Pascha,
 40 quam deberemus, quemadmodum hoc anno. Id tamen raro accidit. Quare planum est aurei numeri ac lunationum istorum 19 annorum veterem ac perpetuam observationem causam esse huius inveterati erroris. Idcirco ab iis et eorum via ac regula discedendum. At si quis

huic rei apte consulere velit, oportet ut calculet denuo istas lunationes, novamque tabulam conficiat, per quam aequae docti atque indocti Pascha reperiant. Sed non diu erit utilis. Nam post annum 300. rursus uno die errabit, et eodem modo deinceps.

Erit praeterea admodum difficile, ut Christianis omnibus cuiusque 5 nationis et sectae hoc sit cognitum. Hoc nam tempore cuncti Christiani nationis omnis, sectae et haeresis de Paschatis die conveniunt, eodemque die omnes celebrant, quod pulchrum et honestum est. Si vero mutabitur, illi non recipient, et sequetur confusio, ut aliis Christianis ieiunantibus alii paschalibus gaudiis indulgeant, ac homines, etsi non ca- 10 tholici omnes, tamen a Christo Domino appellati, variis diebus Pascha celebrent. Mandare praeterea, ut Christiani lunationes sequantur, ac primo die dominico post primam oppositionem lunae, factam post aequinoctium vernale, Pascha faciant, difficile erit, praesertim rerum caelestium ignari. Quisnam in vicis parvisque oppidis, ubi non est doc- 15 torum hominum copia, scire posset quando erit novilunium, quando oppositio? Aut quid difficilius est et magis varium, quando sit aequinoctium? Errabunt omnes et dissentient. Praeterea hic error nihil mali affert. Cum enim in Paschate celebrando quattuor sint servanda, ut dictum est: ut fiat post aequinoctium vernale; post primum pleni- 20 lunium post tale aequinoctium; non cum Iudaeis; die dominico post Pascha Iudaeorum, omnia haec aut certe magis necessaria per hanc tabulam servantur, et quamvis erremus celebrando Paschate nonnumquam tardius aliquibus diebus, tamen hic error facit nos diligentius servare tertiam conditionem, quae admodum necessaria est, ut scilicet non 25 cum Iudaeis celebremus. Tanto enim magis ab illis discedimus, quanto tardius agimus. Itaque nihil immutandum videtur ob eas rationes, quae supra commemoratae sunt.

68. Bessarion Cardinalis

Illustrissimis atque Inclytis

Italiae Principibus.

Cum Nonis Sextilibus, illustrissimi principes, infelicissimum illud novum Euboicae eversionis ad nos primum allatum fuisset essemque supra, quam dici potest, animo anxius atque sollicitus, ut vix respirandi causam viderer habiturus, accidit forte fortuna, ut eo ipso die, dum 35

Ep. 68. Bessarions Widmungsschreiben zu seinen Reden gegen die Türken an die Fürsten Italiens vom Jahre 1470.

Überlieferung: Rom, Cod. Vat. lat. 3586, fol. 19^v—20; Bibl. Angelica, Cod. 1377, fol. 16^v—17. — Druckausgaben: Romae, in aedibus Francisci Priscianensis Florentini 1543. — Romae 1587, apud Antonium Bladium. — Migne, PG 161, 647 (fehlerhaft). Italienische Übersetzung von Filippo Pigofetta, Venezia 1573. 1581. Firenze 1594.

ita essem affectus, abbatis cuiusdam viri optimi Bessarionis litteras a Neapoli, ubi nunc monasterio Sancti Severini ex consortio beatae Iustinae est praefectus, acceperim, quibus ad me scribebat maiestatem regiam miro quodam animi studio ad propugnationem christianae fidei et immanissimi hostis nostri interitum ardentem atque inflammata
 5 esse. Illis mox respondi et, ut litteras meas celsitudini regiae ostenderet, monui. Duas praeterea orationes pro tantae rei magnitudine ac periculis christianae reipublicae imminentibus edidi. Altera demonstratum est fortunam periculaque ista ad omnes pertinere. Altera vos, Italiae opti-
 10 timi principes, ad concordiam bellumque in hostes decernendum cohortatus sum. Id enim meo convenire officio putavi. At cum facilius auditores persuaderi soleant, quo gravior auctoritas et fides dicenti tribuitur, Demosthenis philosophi nobilissimi summique oratoris orationem, quam in eius generis causa habuit, graeca lingua in latinam con-
 15 verti, plane ut omnes intelligant me neque inutilia neque amplissimorum virorum opinionibus aliena consulere. Ea omnia vobis mittenda censui, ut aut ipsi legatis, cum per publica negotia, quae multa quidem et gravia sunt, licuerit, aut aliis legenda atque referenda tradatis. Sunt enim cunctis vobis principibus communia, qui, ut feliciter huic nobi-
 20 lissimae provinciae praeestis, ita ut in posterum felicius eam regatis, et nos optamus, et vos conari debetis.

69. Bessarion Cardinalis

Christophoro Mauro

Venetorum Duci.

25 Redditae mihi hodie fuerunt litterae sublimitatis tuae, illustrissime B 20 princeps, quae licet renovarint mihi dolorem paulo ante susceptum et vulnus refricuerint, admonuerint etiam periculorum christianae reipublicae imminentium et ad excitandos nostrorum principum animos multis rationibus et mira quadam facundia hortatae sint, nihil tamen novi

20 B *Suprascriptio*: Bessario Cardinalis Nicaenus inclyto Venetorum duci Christophoro Mauro salutem.

Ep. 69. Der Brief stammt aus der Zeit nach der Eroberung von Chalkis auf Euböa durch die Türken (12. Juli 1470). Bessarion erinnert den Dogen Cristoforo Moro an seinen diesbezüglichen Brief, den er an den Abt Bessarion von S. Severino in Neapel gerichtet und von dem er eine Abschrift auch dem Dogen habe zugehen lassen. Der König von Neapel sei, seitdem er von der Sachlage Kenntnis erhalten habe, für die Abwehr der Türken hell begeistert. Den Bericht aus Neapel, den er beilege, bitte er mit Überlegung zu lesen. — Entweder fehlt in dem vorliegenden Schreiben der Schluß, oder es ist lediglich als Vorwort zu dem mitübersandten Brief an den Abt Bessarion gedacht.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Rom, Cod. Vat. lat. 5356, fol. 20—20 v.

animo meo attulerunt. Quantum enim molestiae maerorisque paulo ante ex acerbissimo illo captivitatis Euboicae nuntio et Chalcidis internicionis accepissem, quantamque imminere Christianorum cervicibus perniciem praevidissem, facile tua celsitudo intelligere poterit meis ad Bessarionem monachum litteris, quarum exemplar ad te misi. Nam ⁵ cum pridie Nonas Sextiles infelicissimum illud novum ad nos primo allatum fuisset, essemque supra, quam dici potest, animo anxius atque sollicitus et vix respirandi causam viderer habiturus, accidit forte fortuna, ut eo ipso die, dum ita essem affectus, eius viri ex Neapoli, ubi nunc monasterio Sancti Severini ex consortio beatae Iustinae abbas est ¹⁰ B 20^v praefectus, litteras acceperim, quibus ad me scribebat maiestatem regiam miro quodam animi fervore ad propugnationem christianae fidei et immanissimi hostis nostri ultionem ardentem atque inflammata esse. Illis mox respondi et, ut litteras meas celsitudini regiae ostenderet, monui, cuius ille suasu ad me, quae dixi de regio animo, scripserat. Eas, ¹⁵ quaeso te, ut aequo animo legere velis. Sunt enim christianis principibus omnibus communes.

70. Bessarion Cardinalis

Bessarioni

Monacho atque Abbati Salutem.

Deploranti nuper mihi Christianorum hominum calamitates et acerbissimam Chalcidis Euboicae eversionem litterae abs te redditae fuerunt, in quibus cum ea legissem, quae de regiae maiestatis animo studioque non mediocri ad fidem Christi tutandam perscripsisti, collegi paululum mentem et respiravi, coepique optare vehementer, ut re praestet, quod ²⁵ verbis ipsum promisisse affirmas. Sed, nos infelices! Vereor, ne criminibus nostris ab immortali Deo deserti crudeliora praeterea et graviora patiamur, demum percunctando, alter alterum exspectando, culpam in alios reiiciendo ad ultimam labamur perniciem. O miseros Christianos! O caecos Italos! 30

Accelerandum est, Bessario, ut vel ex hoc saeculo Deo volente migremus in aevum illud sempiternum vel in aliam aliquam regionem

² internicionis *scripsi* internicionem B | 9 viri] B *add.* litteras.

Ep. 70. Der Brief, abgefaßt (1470) nach der Eroberung Euböas durch die Türken, schildert die türkische Gefahr und will für deren Abwehr werben. Vorbereitet wurde das Schreiben im Zusammenhang mit Bessarions Orationes ad principes Italiae.

Überlieferung: Rom, Cod. Vat. lat. 5356 fol. 20 v—24; Cod. Vat. lat. 3586; Bibl. Angelica, Cod. 1377 fol. 17—20. — Druckausgaben: Romae 1537, 4°. — Bessarionis Orationes gravissimis de periculis ad principes Italiae. Romae, in aedibus Francisci Prisciansis Florentini 1543. — Migne PG 161, 648—651 (fehlerhaft).

advolemus. Non exspectemus certe Turcum Italiam invadentem. Huc spectat, crede mihi, hoc agit, ad hoc se comparat, hoc conatu omni et studio contendit. Et dicam? Dicam plane, — proh dolor — assequetur quod cupit, nisi Italia tandem aliquando resipiscat, nisi a somno capitali, 5 quo paulatim exstinguitur, expergiscatur, nisi concors atque uno consensu fortiter totisque viribus tanto furori resistat, nisi omissis figmentis, causis, quas iactare solet, ut iustae videantur, inani verborum fucore ipsa, opera, armis crucis hostes adoriatur. Versabatur olim in discrimine Byzantium. Nulla Italiae pars misit subsidia, rem alienam putabant, omnes. Periculum ad se non pertinere falso credebant. Atqui postea 10 senserunt, quot mala experti sunt, quot Christianorum fortuna, opes, imperia in Turcorum dominationem redacta: Trapezuntiorum, Sinopensium, Mityleneorum, Peloponnesiorum, Cariae, Ciliciae, Mysiae, Pannoniae inferioris, Epirotarum, Illyricorum magna ex parte, postremo 15 Euboicorum. Quid ita? Quia noluerunt quinquaginta milium aureorum sumptu in tempore opitulari Byzantio et ab ea communem hostem propulsare. Inde nimirum haec omnia ivere perditum, et tamquam ovilis foribus confractis lupo in oves impetum fecit intra earum latera versatur, insultat, caedibus furit et tamen eorum, quae amisimus, 20 unumquodque centies millenis milibus non imprudenter emeretur, immo vero numero infinito quinquaginta milia superat. Quid nobis cum Graecis? Quid cum Mysiis, Illyricis, Pannonibus? Pereant, inquit. Quid nobis? Nobis bene sit. Intereant alii.

Huc ades, bone vir, ita siquidem libertas tua servari poterit. At 25 non intelligis tuis viribus — tuae enim Christianorum vires sunt — tuis inquam exhaustis viribus tanto te imbecilliorum et inferiorem fore, quanto hostis tuus superior ac potentior evadet, cum quo tandem tibi dimicandum est. Satis enim videberis ab hoste impetrasse, si quod Polyphemus Ulyxi, ut est in fabulis, tibi dederit, ut ultimus conficiare. 30 Tibi vel invito credendum erit et servitus subeunda, quae, cum per se turpis sit, tamen conditione domini est turpissima. Obsessa est Chalcis in Euboea, urbs quondam florentissima, unde Cumas in Campania deducta est colonia, unde homines manarunt, qui Neapolim incoluerunt, vi capta, eversa, ferro ignique consumpta. Classis Turcorum amplissima 35 per totum Hellespontum vagatur. Fugatus navalis Venetorum exercitus, aufugit, cedit loco, latitat. Turci victoriae furorem superbissimum in omnes insulas illas debacchantur, avertunt omnem ordinem, aetatem, sexum in praedam, vastant agros, depopulantur. Quid ad nos? Venetis curae sit. Recte cum iis actum est. Utile esset, si gravioribus 40 incommodis conflictarentur. Quietius ceteri et securius viveremus. Tantum otio nostro accedit, quantum illis imperii demitur. Si quis est, qui malis istis ingemiscat, is Venetus est, Venetorum partibus favet, non est audiendus, contemnendus est. O turpem hominum ignorantiam,

o vecordiam, o insanabile odium, o inimicitias stultas et inauditas, quae in auctorum viscera saeviunt, quamvis in alios susceptae videantur!

Veni, Bessario, fugiamus simul. Proximus tu es periculo, ego proximus. Paulo enim post praesto erit Brundusii navalis Turcorum exercitus, praesto Neapoli, praesto Romae. Iam ita mari dominatur Venetis cedentibus, quemadmodum terra. Ita istis consultantibus traicient in Apuliam multa militum milia, quibus abundant. Ab iis quotidie fient incursiones in agrum Neapolitanum, in Romanum. Cedamus, inquam, tanto turbini, ne nos pariter hic opprimat. Infensi illi quidem sunt non mihi meo et tibi propter me, tametsi nullo eos umquam affeci incommodo aut laccessivi, non sane, quia noluerim, sed quod non potui. Locutus sum multa, cum alibi, tum in senatu. Numquam destiti suadere, monere, praedicare, rogare. Non defuit voluntas, quae inimicissima illis est. Hanc acriter ulciscuntur. Veni, demus locum irae. 15

Hui, delirat Bessario, insanit senex; frigidus, timidus est. Profecto, mi Bessario, non insanit Bessario. Tu es mihi testis, cum Bononiae essemus et adhuc Paschalis nuncupareris, atque allatus esset infelicissimus ille de urbis Byzantinae excidio nuntius, ea omnia, quae postea consecuta sunt, me futura praedixisse, non ea sane de causa, quod vel prudentia excellenti vel divinationis furore aliquo despicerem, quae alii non cernerent, sed quod omnibus, qui privatis studiis et affectibus vacui essent, ea omnibus palam erant et in promptu. Tum sibilis vulgi, honestorum sermonibus explodebar. Iudicabant dementem, somniis deditum. Risus de me non parvus, ut scis, excitatus est. Sed tamen — proh dolor — evenerunt omnia, ut praedixi. Caveant, qui haec audiunt, ne idem accidat in posterum. 25

Non timidus Bessario in subeundis periculis. Timidus est in prospiciendis. Posset adhuc inermis, monachus, senex maiorem animum et prae se ferre et praestare, quam isti persuasum habeant, modo christiani principes vellent facere, quod possunt, quod debent. Iret ipse in hostem cum militibus, cum cohortibus armatis, cum propugnatoribus crucis, ita quidem instructis, ut vires, ut copiae, ut legiones hostiles postulant. Quid? Agitamusne ista animo cunctis adhuc dormientibus, dissidentibus inter sese, altero alterius perniciem optantibus et molientibus? Unusne Bessario cum altero, senes ambo, incerta valetudine, viribus fracti, arcebunt tantum Turci impetum potentissimi, furiosissimi, sanguinem christianum anhelantis? Ineptum, stultum, inutile. Veni, migremus alio. Relinquamus principibus Italiae curam istam. Nam et illi nos reliquerunt atque obaudiunt iam diu tamquam e specula clamantes, praedicantes, proponentes ante oculos eorum pericula. Optemus tamen adhuc ab immortali Deo, Salvatore nostro, ut criminibus nostris ignoscat et fidem, cuius et lator fuit et auctor, quam ad saeculorum finem num-

quam occasuram pollicitus in tantis malis, quae nobis cum impendent, tum urgent, tueatur.

Non intermittamus hortari et rogare principes nostros, ut ad sacrorum, ceremoniarum, totius principatus ecclesiastici salutem consilia
 5 omnia conferant, laborem, industriam, cogitationem, totum animum atque ingenium. Appellemus Siciliae regem florentissimum. Rogemus, ut imperii sui finibus tutandis neque cura neque opibus desit. Res ipsi erit cum hoste vicino et potentissimo. Consulant rebus suis Tusci, Ligures, Insubres, Veneti. Cogitent, quo pacto ab hostili saevitia tuti sint.
 10 Nulla inter oves et lupos gratia, nullum inter profanos homines et Christianos ius amicitiae est. Non donis, non muneribus pacatur hostis immanis, barbarus. Nulla foederis religione tenetur perfidus, non movetur misericordia crudelissimus. Dominari, praeesse, imperare cupit. Cruore et flamma cuncta delere vult. Subiugare sibi cunctos studet. Quis
 15 illum a tanto victoriae cursu retardabit? Peragrabit totum Siciliae regnum. Romam usque perveniet. Quis erit impedimento? Hyperboreine populi et gentes remotissimae? At illis tam nullus harum rerum sensus est, quam officio alienum putant pro aliena salute sese in discrimen offerre. Galliae, Britanni, Germani, exterae nationes? At procul sunt
 20 a periculo. Non putant Italiam in medio periculo magna rerum perturbatione versantem cessare aut sopitam esse, quam infinitis paene triumphis et hostium spoliis decoratam esse sciunt. Italine, quibus hostis imminet, quibus caedem, ferrum, servitutem, exsilia denuntiat et ostentat? At nolunt, negligunt, non possunt adduci, ut credant sese adeo
 25 propinquos esse periculo. Suis viribus confidunt nimium, ut plane verendum sit, ne in suis potius, quam in hostis finibus castrametari atque exercitum alere cogantur.

Veni iam Bessario, petamus solitudinem et deserta loca. Satis ex rerum civilium statu percepimus. Parum nobis vitae superest, et mihi,
 30 qui senior sum, et tibi, qui imbecillior. Si aliqua in re consiliorum nostrorum, vocis, corporis respublica christiana usus esset, manendum sane adhuc censerem, adhuc laborandum. Ego vero iam tot annis conatus, quoad potui, nihil professione mea, nihil hac dignitate profeci. Tu, quamvis tui ordinis hominibus prosis, plus tamen proficies mecum in
 35 rebus contemplandis, ubi, si in desidia ista persistent Christiani, soli Deo vivamus et nobis ipsis. Alat nos, qui caeli volatilia et bestias agri sua clementia satiat. Neque grave aut difficile fore arbitror divinae liberalitati duos homunciones perquam brevi tempore, quod nobis reliquum est, suis opibus sustentare. Vale.

**71. Bessarion Cardinalis
Guillelmo Ficheti.**

Reverende et doctissime pater, amice noster carissime, Guillelmus Baudinus, vir doctissimus ac magna nobiscum familiaritate coniunctus, de ingenio et doctrina vestra excellenti multa nobis narravit. Sic ex-⁵ posuit ad vos missa fuisse a Georgii Trapezuntii filio quaedam in opus nostrum, quod de Platonica philosophia edidimus, parum aut aequae aut prudenter annotata, idque se ex vobis audiisse dicebat. Addebat illud vos de toto negotio litteras ad nos dare constituisset. Equidem vestro investigandae tenendaeque veritatis studio gratias ago. Quod¹⁰ autem vel Georgius vel filius ista suscipiat et meditetur, minime miror. Suo enim uterque vitae instituto satisfacit. Sed agant, ut volunt, misceant mare caelo, nos veritatem secuti et rectam philosophiae rationem non discedemus ab officio omitta istorum mentione, quorum insania et in Platonem maledicentia numquam nos profecto ad scriben-¹⁵ dum magnopere commovit.

Cum olim Georgius Trapezuntius nullo iure, nulla disputandi subtilitate ita et in Platonem invectus esset et laudasset Aristotelem, ut neuter vituperatione afficeretur aut laude, suscepimus pro Platone cau-

---

¹ *Suprascriptio*: Bessario, episcopus Sabinensis, cardinalis Nicaenus, patriarcha Constantinopolitanus, reverendo et doctissimo patri, magistro Guillelmo Ficheti, sacrae theologiae in collegio Sorbonae Parisii, amico nostro carissimo.

Ep. 71. Mit diesem Schreiben vom 13. Dezember 1470 trat Bessarion erstmals mit Wilhelm Fichet, Professor der Universität Paris, in Beziehung. Veranlassung dazu hatte das Treiben des Georgios Trapezuntios gegeben, der seine Schmähchrift gegen Bessarions „In Calumniatorem Platonis“ Fichet hatte überreichen lassen und in weiteren Kreisen, wie bei dem Erzbischof von Tours, den Kardinal in ein übles Licht gesetzt hatte. Um dem verwegenen Angriff die Spitze abzubrechen, erörtert Bessarion den näheren Sachverhalt. Georgios habe mit seinen Comparationes nicht nur Platon herabgesetzt, sondern auch Aristoteles und die Peripatetiker samt den mittelalterlichen Aristotelikern nicht zu würdigen verstanden. Demgegenüber bezweckte sein Werk, Platon bei den Lateinern bekanntzumachen, ohne daß dadurch Aristoteles Abbruch geschähe. Daraufhin habe nun Georgios eine Erwiderung geschrieben, die jedoch von nichtswürdigen Verdrehungen und Schmähungen erfüllt sei. Er selber habe über dieses niedere Benehmen hinweggesehen; aber aus seiner Umgebung habe jemand (Niccolò Perotti) eine Antwort gegeben. Diese neue Schrift beabsichtige er ihm zwecks weiterer Beurteilung der Angelegenheit zugehen zu lassen. Die Bücher In Calumniatorem Platonis, die er von Anfang an der Universität Paris vorzulegen gedacht habe, seien bereits im Besitz von verschiedenen in Frankreich führenden Persönlichkeiten (vgl. Band I 388).

Überliefert ist der Brief nebst den folgenden Briefen an Fichet in einer alten Sammlung des Briefwechsels zwischen Bessarion und Fichet, die einem alten Druck von Bessarions Orationes ad principes, de bello in Turcas decerendo als Anhang beigegeben ist und wahrscheinlich Fichet selber gehört hatte. Dann nochmals im Cod. lat. 18591 der Nationalbibliothek zu Paris. Eine erstmalige Ausgabe lieferte E. Legrand in seiner Cent-dix lettres grecques de Fr. Filelfe. Paris 1892, p. 223—225.

sam, in qua et Aristotelem, quem admiramur atque ab ineunte aetate probavimus, praeceptorem Platonem secutum ostendimus, ut cum ille recte docuisse, tum hic et multa didicisse et suo studio atque ingenio fecisse plura facile iudicetur. Dumque hominis ignorantiam atque te-
 5 merarium impetum eludimus, derridemus nonnumquam et despiciamus novam scientiam, quam ex Aristotelis fonte se solum post homines natos hausisse profitetur. Nam, ut ingenue fateamur, non magis in Platonem quam Peripateticos omnes causam agit. Nova affert dogmata, neque ab Alberto exposita neque a Thoma intellecta. In iis gloriatur
 10 et se iactat.

Quis, inquit, novit Aristotelem sensisse animam una cum corpore productam et tamen in posterum fore perpetuam? Quis illum de trinitate expresse locutum ac multa, quae nihil attinet, scribere?

Librum edidimus, in quo illud potissimum nobis propositum est
 15 efficere, ut Plato, ad hunc diem latinis hominibus ignotus, nostra opera suarum opinionum capita exponat, ne aut ipse alia docuisse, quam Aristoteles probavit, aut hic a Platone discessisse videatur, ut eum contempserit, quo praeceptore diutissime usus est. Gravem sane et constantem philosophum decet utrumque amplecti, aspernari neutrum.
 20 Quicquid enim discendo, excogitando, disserendo consequimur, illorum doctrina est propagatum, ut non tam ineptus quam ingratus existimandus sit, qui alterum laudat, alterum insectatur, cum ab utroque multa illustriacque in rem litterariam merita exstare videat.

Post editam lucubrationem nostram Georgius omni privato pu-
 25 blicoque iure destitutus, ad calumniam conversus quaedam perverse collegit, ne turpiter ab ea causa depulsus iudicaretur, quam tanto conatu et studio susceperat. Ea cum in urbe nonnullis edidisset, ad nos delata fuerunt. Contempsimus hominis improbitatem. Nam qui opus nostrum legit, facile illius mendacia et garriendi libidinem deprehendit.
 30 Quidam vero ex domesticis nostris singulis capitibus respondere voluit et inanem hominis cogitationem refellere. Is pro sua in nos observantia atque illius iniquitate acerbius nonnumquam scripsit et calumniatorem verbis accusavit. Statuimus, quod responsum est, ad vos mitti debere, ne causam agat sine stultitiae suae iudice et accusatore. Cum autem
 35 multa in ea essent, quae magis illum audire, quam nos loqui decet, subductis virgulis castigavimus. Vos cum legetis omnia, ea percipiatis diligenter velimus, et causam suscipiatis nostram apud alios istic, apud quos ista fortasse pervulgata fuerint, cum propter aequitatem, quam hoc postulat, tum voluntate nostra, qui hoc petimus. Hoc etiam mu-
 40 tuae amicitiae initium, quam tamen contraximus ob virtutem vestram, de qua multa audivimus.

11 cf. Georg. Trap. Comparationes II 16.

12 cf. Georg. Trap. Comp. II 3. 4.